

Paleis Het Loo. Een koninklijk huis markeert het definitieve afscheid van een generatie net afgezwaaide curators en van een voormalig directeur die een belangrijk aandeel hebben gehad in de eerste fase van het museum; het verklaart het gehanteerde perspectief dat soms wat oudmodisch aandoet. Maar dat is niet het hele verhaal: *Paleis Het Loo* is mooi vormgegeven: de keuze voor een interieurfoto op de omslag in plaats van de gebruikelijke vooraanzichten (die net wat te vaak doen denken aan ouderwetse legpuzzels) is een gelukkige en het stoere, schreefloze lettertype com-

penseert de enigszins fantasieloze titel. Het boek is ook visueel geslaagd door de rijkdom aan historische foto's, kaarten en reconstructietekeningen. De informatiedichtheid is hoog en door nieuw onderzoek hier en daar ook hoogstaand. De aanzetten tot een benadering die ook de cultuurgeschiedenis meeneemt, doen uitzien naar meer. Het boek borduurt voort op het verleden maar biedt ook voldoende doorkijkjes naar de toekomst.

HANNEKE RONNES

RUDOLPHINE EGGINK

J.B. VAN LOGHEM ARCHITECT VAN EEN OPTIMISTISCHE GENERATIE

Haarlem (Stichting Erfgoed J.B. van Loghem) 2022, 400 pp.,
ills. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789090357096, € 55,00

Han van Loghem (1881-1940) was een intrigerende ontwerper, schrijver, docent, bestuurder en redacteur. Na een opleiding aan de Polytechnische School in Delft vestigde hij zich als architect in Haarlem. Hoewel hij vooral bekend is als ontwerper van tuinvijken en villa's in Haarlem en omgeving, maakte hij ook naam met zijn (hoofdletterloos vormgegeven) publicatie *bouwen, bauen, bâtir, building, holland, nieuwe zake-lijkheid, neues bauen, vers une architecture réelle, built to live in* (1932), een internationaal manifest van het Nieuwe Bouwen op basis van de ontwikkelingen in Nederland vanaf 1900. Een bijzondere periode in zijn carrière was zijn verblijf in Siberië, waar hij hielp bij de bouw van Kemerovo, een compleet nieuwe socialis-tische stad. De ervaringen in de vroege Sovjet-Unie hebben Van Loghems idealistische affiniteit met de grondgedachten van het Nieuwe Bouwen versterkt. Na terugkomst ontwierp hij enkele gebouwen die visueel

braken met zijn eerdere ontwerpen, onder meer door een minder prominente toepassing van baksteen dan voorheen. Zo ontstond de indruk dat de Siberische pe-riode een stijlomslag in zijn oeuvre heeft veroorzaakt. Het blijkt echter genuanceerder te liggen.

Met de analyse van de ontwikkeling van de ontwerp-filosofie en -methoden van Van Loghem biedt dit boek veel informatie over een belangrijke periode in het denken over woningbouw. Van alle gebouwtypen maakte de woning in het interbellum de grootste ont-wikkeling door. Auteur Rudolphine Eggink studeerde kunstgeschiedenis in Leiden, met bijzondere aan-dacht voor interieurgeschiedenis, waarna ze publi-ceerde over interieurs en design. Haar promotieonder-zoek over Van Loghem werd ingebed aan de TU Delft bij de leerstoel Bouwtechnologie en resulteerde in 1998 in een proefschrift. Dit boek is, 24 jaar later, daar-van de handelseditie. Het bevat in vergelijking met het

proefschrift geen nieuw onderzoek, maar wel nieuwe foto's en drie toevoegingen aan de oevrecatalogus.

Egginks boek is te begrijpen als een reactie op twee eerdere publicaties over Van Loghem. De eerste is een artikel in het tijdschrift *Plan* (1971) door bouwkundigen Johan van de Beek en Gerrit Smienk en de tweede een monografie van de hand van Wim de Wagt uit 1995. Over beide publicaties is Eggink kritisch. In *Plan* waren de woonhuisinterieurs onvolledig of klein afgedrukt en het boek van De Wagt was volgens haar te veel gericht op stijlgiedenis, met een nadruk op 'het journalistieke en het anekdotische element'. De missie van haar boek is daarom als volgt verwoord: 'Niet zozeer stilistische maar vorm-theoretische, maatschappelijke en technisch-constructieve aspecten staan in dit boek centraal om zo een samenhangend beeld van Van Loghems werk te kunnen schetsen.' Met die ambitie wordt de brug tussen de interieurgeschiedenis en de bouwtechnologie geslagen. De drievoudige benadering leidt uiteindelijk tot een samenvattende karakterisering van Van Loghem als 'architect van een optimistische generatie', omdat hij voornamelijk werkzaam was in de periode kort na de Eerste Wereldoorlog: een tijd van internationaal pacifisme, waarin vorm gegeven moest worden aan de leefwereld van de 'bevrijde' mensheid.

Het boek bestaat uit twee delen, grofweg aan te duiden als het historische onderzoek en de oevrecatalogus. In de zeven hoofdstukken van het eerste deel wordt een zo compleet mogelijk beeld van het leven en werk van Van Loghem gegeven aan de hand van de drie genoemde invalshoeken. Eggink bespreekt zijn opleiding, inspiratiebronnen en filosofische interesses en trekt van daaruit de lijn door naar zijn theoretische en praktische opvattingen over 'de taak en plaats van de architect'. Ze legt de nadruk op interieurs en meubels en reconstrueert inzichtelijk zijn ontwerpmethode voor vrijstaande villa's. Daarop volgt een korte uitstap naar ontwerpen voor de Kennemer Electriciteits Maatschappij en de Provinciale Electriciteitsmaatschappij Noord-Holland.

Hoofdstuk vier omvat een analyse van Van Loghems ideeën over woningbouw. Hier toont Eggink overtuigend dat architectuurgeschiedenis een geschiedenis van ideeën is. Ze legt uit hoe Van Loghem, filosofisch gefundeerd, aan de conceptuele essentie van de tuinstadgedachte bleef vasthouden terwijl de ideeën over de functionele stad gestaag aan bekendheid wonnen. Uiteindelijk stelde hij vast dat woningnormalisatie het beste antwoord was op de vraag naar goede woningen voor alle sociale klassen en maakte hij zich daarom sterk voor de bouw van proefwoningen. Dat concept van massawoningbouw zou na de Tweede Wereldoorlog belangrijker worden dan Van Loghem ooit had kunnen bevroeden.

Van Loghems opvattingen over de taak van de archi-

tect binnen het veranderende vraagstuk van de volkswoningbouw ondergingen een stresstest tijdens zijn verblijf in Siberië in 1926-1927, dat in een apart hoofdstuk wordt besproken. Uitkijkend naar de samenwerking met uitvoerders dicht op het productieproces, beschreef hij de uitnodiging om naar Kemerovo te komen als een 'lichtstraal in een donkeren nacht'. Daar kon hij zijn ideologie in praktijk brengen, maar dat vereiste aanpassing aan de lokale cultuur, het klimaat en de omstandigheden ter plekke. Er kwamen uiteindelijk honderden woningen, maar Van Loghem ondervond steeds meer bureaucratische tegenwerking. Toen hij in september 1927 inzag dat hij niet langer voldoende invloed had op de bouwmethode, kwaliteit en planorganisatie, spatte zijn idealistische zeepbel uiteen en keerde hij terug naar Nederland. Het is interessant om te lezen hoe de praktijk in de Sovjet-Unie zich verhiel tot de theoretische discussies over woningbouw, zoals die werden gevoerd in tijdschriften en vanaf 1928 bij de CIAM. De lezingen die Van Loghem hierover hield en zijn persoonlijke correspondentie geven een scherper beeld van zijn beweegredenen dan de publicaties in kranten of tijdschriften.

Verrijkt door deze ervaringen begon Van Loghem na terugkeer zijn ideeën over de rol van de architect nadrukkelijker te uiten, bijvoorbeeld in het onderwijs dat hij gaf en in het tijdschrift *de 8 en Opbouw*. Hij positioneerde zich als een architect die moderne antwoorden zocht op nieuwe vraagstukken. Daarbij was hij van mening dat architecten ongehinderd artistiek moesten kunnen denken en daarbij effectief – dus niet uitsluitend – gebruik konden maken van de mogelijkheden van nieuwe constructies en materialen. Technische reproduceerbaarheid vervulde daarbij een centrale rol. Goede architecten moesten volgens Van Loghem zorgdragen voor functionele architectuur die technisch optimaal, goed geïsoleerd en hygiënisch was, want daarin zou de mens zijn menselijkheid kunnen herwinnen. Vorm en materiaal waren daarbij van secundair belang.

Het grootste deel van het boek betreft een rijk geïllustreerde oevrecatalogus. De titel 'Oeuvre' is echter misleidend. Eggink richt zich in dit deel op bepaalde uitgevoerde ontwerpen in Nederland, aangevuld met de inzending voor de prijsvraag voor het Sovjetpaleis in Moskou, omdat deze 'technisch zeer interessant' is. De ontwerpen voor transformatorhuisjes en voor Kemerevo zijn echter niet opgenomen, evenmin als enkele stedenbouwkundige plannen. Mooi zijn de zorgvuldige vermeldingen van aanpassingen van woningen (regelmatig door Van Loghem zelf) en de nieuw gemaakte en groot afgedrukte kleurenfoto's, met name van interieurs. Deze beantwoorden aan Egginks streven om de ruimtewerking in de woningen zo goed mogelijk weer te geven. Een complete opsomming van ontwerpen (architectuur, stedenbouw, interieurs en

bijbehorend meubilair) is wel te vinden in de minutieus samengestelde 'Biografie'. Deze is van groot belang. Ontwerpen zoals de lamp voor villa De Zwanenhof, de verschillende meubels, de *inglenooks* en de complete vertimmering van woonark Johanna Frederika zijn namelijk allemaal ook als autonome studieobjecten te beschouwen. Bovendien getuigen deze van de samenwerkingsverbanden bij de interieurs, zoals met de firma Bogtman voor het glas in lood, Ben Merkelbach, de meubelfirma Van Zutphen en enkele tuinarchitecten. Daarmee agendeert Eggink impliciet vervolgonderzoek. Sinds 1998 is Van Loghems werk overigens al meer op de radar gekomen van designhistorici, maar hun publicaties zijn in deze editie niet verwerkt.

De keuze om met een focus op vorm-theoretische, maatschappelijke en technisch-constructieve aspecten een brug te slaan tussen interieurgeschiedenis en bouwtechnologie wordt in het boek niet theoretisch verantwoord. Om al die verschillende elementen in synthese te kunnen duiden hanteert Eggink Van Loghems karakter als paraplu. Egginks Van Loghem is niet alleen een optimist, maar ook een artistiek-socialist, een filosoof en een idealist. Hij was, zo schrijft zij, iemand die wilde dóén en die kritisch was op te veel getheoretiseer, hoewel hij zich daar niet afzijdig van hield. Dergelijke opmerkingen tonen het nadeel van de gekozen invalshoek. De psychologise-

rende blik waarmee de ontwerpen worden geanalyseerd, belemmert de lezer om uit te zoomen. Om Van Loghems karakter te schetsen, is elke relevante opmerking daarover uit zijn eigen teksten in de hoofdttekst opgenomen. Hij wordt vaak en lang geciteerd zonder veel kritische duiding. Eggink maakte daarover in haar dissertatie een opmerking die deze handelseditie niet heeft gehaald, maar wel verhelderend is: 'Met het teruggrijpen naar de oorspronkelijke bron [blijft men] dichter bij de waarheid [...] dan met een parafrase, waarin onvermijdelijk eigen interpretaties sluipen. We kijken nu vanuit een heel andere tijd terug en de keuze en de ordening van de citaten is op zich al een interpretatie.' Als gevolg van die overtuiging is de hoofdttekst vrij anekdotisch, hetgeen Eggink nu juist De Wagt had verweten. De Wagt had echter het streven naar een synthetische interpretatie van het werk van Van Loghem ingeruild voor een benadering waarin ruimte is voor thematische en daardoor meer kritische deelstudies, bijvoorbeeld naar de invloed van lokale tradities of de verhouding tot internationale ontwikkelingen. Theoretische reflectie en comparatieve analyse, zoals bijvoorbeeld met het werk van Ernst May of Mart Stam, laat Eggink over aan toekomstige onderzoekers. Die zullen daarbij zeker veel profijt hebben van het werk dat zij heeft verzet.

MARTIJN VAN BEEK